

Češi na území bývalého Ruského impéria a historické vědomí

Nad'a Valášková, EÚ AV ČR, v.v.i. Praha

1) Výskyt Čechů na území bývalého Ruského impéria je doložen v průběhu mnoha staletí. Do 2. poloviny 19. století se až na malé výjimky jednalo v podstatě o jednotlivce. Ke skupinovému vystěhovalectví z Čech začalo docházet od 2. poloviny 19. století, kdy z ruské strany byl zájem o nové kolonisty a z české o možnost získání zemědělské půdy. Ale nadále přicházeli i jednotlivci jako hudebníci, učitelé, podnikatelé, zakladatelé „Sokola“ atd. Většina Čechů se usazovala na území dnešní Ukrajiny (hlavně ve Volyňské gubernii), které byl věnován na této konferenci samostatný příspěvek. Zde se budeme zabývat Čechy (a částečně i Slováků) na území Ruského impéria a v jeho dalších státových útvarech bez Ukrajiny a části Polska (tzv. Kongresovky), která byla po určitou dobu jeho součástí.

V roce 1891 při sčítání lidu v Ruském impériu českou a slovenskou národnost deklarovalo 50385 osob (byť odhady byly vyšší). Z toho mimo území dnešní Ukrajiny a části Polska žilo tam přes 10 tisíc osob.

Na území samotného Ruska největší koncentrace zemědělského osídlení se od 60.-70. let 19. století vyskytovala v okolí Novorossijska na severních svazích Kavkazu nyní v Krasnodarském kraji, kde v roce 1926 při sčítání lidu bylo 3282 Čechů a Slováků (jak v městském tak i venkovském prostředí), avšak podle všeruského sčítání v roce 2002 bylo jich tam už jenom 732. Pokles je zřetelný i v celé Ruské federaci. Zatímco v roce 1926 bylo na území samotného Ruska 9925 Čechů a Slováků (sčítaných spolu), v roce 2002 už jenom 2094 Čechů a 568 Slováků.¹

Několik desítek českých zemědělských rodin se v 2. polovině 19. století usídlilo v Bělorusku, zejména u města Mozyr (většina jejich potomků však přesídlila do České republiky v 90. letech minulého století po havárii atomové elektrárny v Černobylu spolu s Čechy z Ukrajiny).

Jednotlivé české osady se nacházely také např. u Samary i na Sibiři. Jednalo se o druhotnou migraci českých přesídlenců z území nynější Ukrajiny, kteří hledali možnosti lepší obživy. Z Ukrajiny část přesídlila koncem 19. století do Besarabie do obce Holuboje nyní v Moldově u Cahulu. Další část v roce 1911 založila obec Borodinovku v Těmirském rajonu jižně od Aktjubinu v Kazachstánu.

Do první světové války žili Češi v mnoha ruských městech, počínaje Sankt-Petěrburhem, Moskvou až po Vladivostok a rovněž v dalších městech bývalých svazových republik, např. v Gruzii, Ázerbájdžánu, Turkestánu atd.

První světová válka znamenala příliv desítek tisíc Čechů a Slováků - příslušníků Rakousko-Uherska jako vojáků, zajatců a legionářů. Po válce malá část z nich v Rusku zůstala a založila rodiny (usazovali se např. podél transsibiřské magistrály), většina se vrátila do Čech a na Slovensko. Z porevolučního Ruska prchala kromě Rusů, Ukrajinců a Bělorusů i část českých a slovenských krajanů, kteří se potom organizovali v Československu.

Zdálo by se, že v meziválečném období, s množícími se informacemi o velkých hospodářských problémech v Sovětském svazu, příliv Čechů a Slováků zcela ustane. Avšak nezaměstnanost v Československu, hospodářská krize, ale také propaganda o možnostech podnikání na bázi družstva či komuny, vyvolaly určitý zájem o působení v Sovětském svazu. V Československu bylo ve 20. letech minulého století založeno pět průmyslových a

zemědělských družstev, v jejichž rámci odjelo do Sovětského svazu přes tisíc osob, z nichž část se brzy vracela zpět pro nepříznivé podmínky. Nejdříve odjelo na 50 členů výrobního družstva do Tiflisu v Gruzii, další i se zemědělským strojním vybavením do Ruska, kde získali do nájmu několik tisíc hektarů půdy, a to v Rostovské oblasti u Armaviru, v Stalingradské oblasti u městečka Frolovo a v Saratovské oblasti v dergačském rajonu. Nejznámějším bylo družstvo Interhelpo s převahou Slováků, které odjelo do Pišpeku, kde položilo základy průmyslové výroby v Kyrgýzii. Všechna družstva v průběhu 30. a na začátku 40. let zanikla, ale na činnost zemědělských družstev navázaly kolchozy a na některá průmyslová družstva znárodněné podniky. Do Sovětského svazu ještě na začátku 30. let odcházeli menší skupiny i jednotlivci v rámci pomoci Sovětskému svazu (odjížděli tam i hlavně dělníci z jiných evropských států). Stalinské represe 30. let znamenaly nejen konec podnikání, zánik českých krajanských spolků a českých škol, ale rovněž desítky životů Čechů a Slováků, o nichž informace na základě odtajněných archivních pramenů se nyní pokouší doložit hlavně historikové.

2) Spolky. Zde jsem uvedla jen velmi stručně základní informace o výskytu Čechů a Slováků ve výše uvedeném prostoru (podrobněji tato problematika byla zpracována např. v ročence „Češi v cizině“)², aby bylo možné si uvědomit, z jakých kořenů pocházejí jejich potomci, kteří od 90. let minulého století zakládali krajanské spolky. Uplynulo přibližně 80-140 let od příchodu jejich předků z Čech a Slovenska na uvedená území a díky generační návaznosti a historického vědomí alespoň základních genealogických informací začali iniciátoři vyhledávat okruh lidí - potenciálních členů připravovaných krajanských spolků.

Sovětské období nebylo příznivé pro české integrační snahy v Rusku (pamětníci uváděli, že zejména po zatčení člena rodiny v 30. letech měli strach veřejně prezentovat svůj jinoetnický původ a mladší o tom, že jejich dědeček nebo babička byli Češi či Slováci, se někdy dozvěděli až se značným časovým odstupem).

V počátcích přesídlení etnické vědomí bylo přirozeným integrujícím faktorem, a to zejména v případě kompaktního osídlení ve vesnickém prostředí, kde byla relativní možnost i biologické reprodukce z řad Čechů (projevuje se to například určitou příbuzenskou propojeností některých členů spolků), avšak v městském prostředí, které sílilo na úkor vesnického, častěji docházelo k výběru manželského partnera mimo svou etnickou skupinu. V současnosti jistě jen malá část členů krajanských spolků má oba rodiče a tím i prarodiče českého původu. Je zřejmě otázka intenzity vlivu starší generace na své potomky, že se stanou členy krajanského spolku (byť oficiálně nedeklarují českou národnost), jistou roli hraje i prestiž národa v minulosti i v současnosti a v neposlední řadě podpora a zájem České republiky o své krajany.

Na území bývalého Sovětského svazu mimo Ukrajinu existuje jen několik krajanských spolků a několik společností, které pěstují vztahy s Českou republikou.

- V **Ruské federativní republice** jsou krajanské spolky v Krasnodarském kraji na severních svazích Kavkazu, a to spolky „Nazdar“ v **Novorossijsku, pos. Gajduk** (založený v r. 2000) a spolek „Mateřídouška“ v **Novorossijsku – Kirillovce** (založený v r. 2006), jejímiž členy jsou potomci českých přesídlenců z 2. poloviny 19. století. Na Sibiři v Zabajkalsku ve městě **Čita** spolek „Nězabudka“ založili v r. 2002 potomci legionářů z 1. světové války. Výrazné česko-ruské vztahy pěstuje „Společnost bratří Čapků“ v **Moskvě** (založena v r. 1995) a její odbočka v **Sant-Petěrburgu** při Generálním konzulátu v tomto městě, jejímiž členy jsou i významní

ruští bohemisté. V Moskvě také funguje České centrum (informační a kulturní centrum ČR) a České centrum bylo zřízeno také v Novorossijsku.

Mimo Ruskou federaci fungují tyto krajanské spolky:

- v **Gruzii** v **Tbilisi** je spolek „Zlatá Praha“,
- v **Kazachstánu** v **Aktjobe** (dříve Aktjubin) je to „Kulturně-osvětové centrum Čechů Aktjubinského kraje“, založené v r. 1991, avšak většina bývalých členů přesídlila v první polovině 90. let do České republiky a v r. 2007 spolek zanikl,
- v **Kyrgystánu** je krajanský spolek „Nazdar“ (založený v r. 2002), který těsně spolupracuje se slovenskou komunitou v **Biškeku**,
- v **Moldově** je krajanský spolek „Český spolek Novohrad“ v obci **Holuboje** u Cahulu (založený v r. 2004).

Členská základna krajanských spolků je variabilní – pohybuje se přibližně od 35 do 90 členů, pouze v Holuboje v Moldově se uvádí něco přes 120 osob.

Spolky, které se věnují české kultuře a její propagaci (sdružení přátel ČR) organizují hudebníci, literáti, překladatelé, bývalí studenti, kteří studovali v Československu atd. a často spolupracují s českými ambasádami. Takové spolky existují v Rusku (Moskva), v Gruzii (Tbilisi), v Litvě (Vilnius, Kaunas) a v Lotyšsku (Riga). Je to např. „Asociace gruzínsko-českých vztahů“, „Litevsko-česká společnost“ ve Vilniusu, „Lotyšsko-česká společnost“ (založena v r. 1993) a „Lotyšsko-česká asociace spolupráce“ (založena v r. 1998) obě ve městě Riga.³ Existují také parlamentní skupiny pro spolupráci s ČR.

3) Aktivita. Historické vědomí lze chápat jako široký soubor informací týkající se minulosti jednotlivce, příbuzenské skupiny, etnické komunity až po národ. V sovětských podmínkách přerušené kontinuity krajanského života je náplní nově založených krajanských spolků obnova dějin a osudu české komunity, pěstování a propagace české kultury a výuka českého jazyka. Zatímco v případě obnovy dějin komunity významnou informační složkou je nejstarší generace krajanů, jednak co se týče příbuzenských vazeb, částečně českých tradic, života v obci, v případě jazyka tomu tak v současnosti není. Vystěhovalci z 19. století používali své dialekty a nyní výuka ve spolicích probíhá ve spisovném jazyce s učiteli, které vysílá pro ně Česká republika. Jednotlivci také mají možnost studia českého jazyka ve výukovém středisku v Dobrušce v ČR a studenti získávají i stipendia pro studium na vysokých školách v ČR. Z náboženského hlediska někteří členové spolků navštěvují obnovené římsko-katolické a evangelické kostely nebo modlitební domy, kde v posledních letech působili kromě Poláků, Čechů také slovenští duchovní.

Členové spolků se snaží vydávat publikace o dějinách své komunity, o činnosti spolku, některé spolky mají i své webové stránky. V Sankt-Petěrburgu vydávají ročenku, v Čitě například vydali zpravodaj o svých aktivitách. Ruští bohemisté vydali knihu o Češích v Sankt-Petěrburgu.⁴ O Češích v Kazachstánu vyšla také samostatná publikace.⁵ O Češích u Novorossijska na severních svazích Kavkazu psala například ruská etnografka N. N. Gracjanskaja, český učitel Ivo Mička, etnograf Petr Havránek a rozsáhlá kniha o nich vyšla v r. 2010 z pera ukrajinského etnografa a lingvistu Vladimíra Pukiše, kterou zpracoval na základě literatury, archivních pramenů i vzpomínek pamětníků a věnoval se také Slováckům.⁶ O Češích v Kyrgyzstánu psal např. Tomáš Vlach.⁷ Vznikají také diplomové práce a na internetu lze najít i články a zprávy studentů, učitelů, kteří působili mezi krajany.

Pokud, jak bylo uvedeno, do roku 1991 aktivity národnostních menšin byly v Sovětském svazu v útlumu, od 90. let vznikly spolky řady menšin, kromě Čechů i Řeků, Bulharů, Němců atd. a jejich aktivity neprobíhají pouze uvnitř svého spolku, ale prezentují se i navenek v rámci města, okresu či kraje. V průběhu tzv. Dnů národnostních menšin se v případě Čechů neuplatňuje jen například česká filmová tvorba, ale ve značné míře také český folklor jak hudební, tak i taneční.

Z historického hlediska je v posledních letech v rámci projektu „Legie 100“ Ministerstva obrany ČR pozornost věnována také problematické a rozdílně hodnocené části dějin česko-ruských vztahů, a to role legionářů v Rusku za první světové války a následné občanské války. Zřizování pomníků padlým českým a slovenským legionářům vyvolalo např. v Čeljabinsku na Urale u části místních obyvatel negativní reakce⁸ a z výzkumu u krajanů v Kazachstánu, kteří dříve žili na Sibiři, přes kterou se legionáři přepravovali vlaky do Vladivostoku víme, že tahle problematika se některých českých krajanů emočně dotýkala.

Krajanská problematika na území bývalých svazových republik ve srovnání s Čechy žijícími na Západě nebo v zámoří má své specifikum v tom, že zde prakticky nedochází ke generační obnově krajanských komunit. Vystěhovalecké vlny v 90. letech minulého století hlavně z Ukrajiny, Běloruska a Kazachstánu do České republiky byly ukončeny, avšak stále dochází k individuálnímu stěhování do Čech buď natrvalo nebo dochází alespoň k migraci dočasné za prací a počty krajanů, jak bylo uvedeno, klesají. Lze se setkat s názorem, že některé spolky tudíž zaniknou na nezájem nejmladší generace – „teenagerů“. Přesto pro část mladých lidí, byť i jen se vzdálenými českými kořeny, nebo i bez nich, může být česká kultura zajímavá a podnětná a spolky se zaměřením na Českou republiku tak mohou mít svou perspektivu.

Poznámky

1) Pervaja vseobščaja perepis naselenija Rossijskoj imperii 1897 g. Sankt-Petěrburg 1905; Vsesojuznaja perepis naselenija 1926 goda. Moskva 1928-1929; Vsesojuznaja perepis naselenija 2002 goda – http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_02.xls

2) Podrobněji viz např. Klíma Stanislav: Čechové a Slováci za hranicemi. Praha 1925; Valášková Nad'a: Češi v Rusku. In: Češi v cizině, č. 9, ÚEF ČSAV, Praha 1996, str. 26-47, kde je uvedena i další literatura.

3) Z informací českého velvyslanectví v Lotyšsku z 28.2.2012 vyplývá, že tam není evidován žádný český krajanský spolek. Podle tamní databáze obyvatel žije v Lotyšsku 60 lotyšských občanů a 15 lotyšských neobčanů, kteří se hlásí k české národnosti. K 1.7.2011 bylo v Lotyšsku registrováno 117 českých občanů. Jednalo se převážně o dočasně tam působící zaměstnanci českých podniků.

www.mzv.cz/vzajemne_vztahy/krajane.html

4) Inov I. V. – Poročkina I. M.: Čechi v Sankt-Petěrburge (1703-2003). Izdatel'stvo „Globus“, Sankt-Petěrburg 2003. Kniha vyšla k 300letému výročí založení města Petrem I.

5) Uherek Zdeněk – Valášková Nad'a - Kužel Stanislav – Dymeš Pavel: Češi v Kazachstánu a jejich přesídlení do České republiky. Praha 2003, 198 s.

6) Gracjanskaja N. N.: Etnokul'turnyje processy u čechov jugo-zapada SSSR (70e gg. XX v.). In: Národopisná knižnice, Etnické procesy, sv. 3, ÚEF ČSAV, Praha 1986, str. 4-14; Mička Ivo: Z Rakovníka k ruským Čechům. Rabasova galerie Rakovník 2003; Havránek Pavel: Češi na Kavkaze. Stručná historie osídlování oblasti. Národopisná revue, roč. XVIII, č. 1, 2008, str. 10-21; Pukiš Vladimír: Čechi Severnogo Kavkaza. Gody i sud'by: 1868-2010. Media-

- Polis, Rostov na Donu 2010; Pukiš Vladimír: Slováci na Kavkaze. In: Slovenské korene, roč. 1, č. 3-4, Marec-Apríl 2010, str. 10-11.
- 7) Vlach Tomáš: Fučíkovy děti. In: Reflex, č. 23, 2006.
- 8) Např.: <http://zpravy.idnes.cz> ze dne 14. října 2011, z 20. října 2011.